ISLAMIC WORLD POLITICAL RESEARCH

Open Access Quarterly Journal

https://priw.ir

Vol. 16, No. 1, Spring 2026, pp. 47–62

DOI: 10.22034/priw.16.1.3 E- ISSN: 1294-3116

A Comparative Study of the Genocide of Christian and Muslim Civilians by Jewish Actors: The Cases of al-Ukhdūd and Gaza

Mohammad Reza Zare Khormizi*

Assistant Professor, Department of History of Islam, Ahlul Bayt International University, Tehran, Iran.
(*Correspondence author) khormizi@abu.ac.ir

Received: 2025/04/03 | **Accepted:** 2026/03/01 |**Published:** 2026/05/31

E X T E N D E D A B S T R A C T

Introduction

Collective violence against civilians is one of the most persistent and complex phenomena in political and social history. Among its various forms, genocide occupies a unique place in international law, political history, and genocide studies because it involves the intentional destruction, in whole or in part, of a national, ethnic, racial, or religious group. The defining characteristic of genocide is not merely mass killing but the specific intent to eliminate a protected group based on its collective identity. This element distinguishes genocide from other forms of political violence.

This article comparatively examines two historical and contemporary cases of identity-based violence: the Event of al-Ukhdūd and the events in Gaza. It seeks to analyze the logic of eliminationist violence committed by Jewish actors against Christian and Muslim civilians in two different historical contexts. The central research question is how the genocide of Christian civilians in the Event of al-Ukhdūd and the alleged genocide of Muslim civilians in Gaza occurred, and what similarities and differences exist regarding their causes, motivations, methods, consequences, and responses from the surrounding environment. Despite the historical distance between these two cases, both involve organized violence directed against populations identified primarily by their religious identity. Therefore, comparing these cases contributes to a deeper understanding of recurring patterns of identity-based violence and the evolution of mechanisms of mass atrocities.

Methodology

This research adopts a descriptive-analytical approach based on comparative case-study methodology. Data were collected through documentary and library research.

The analysis of the Event of al-Ukhdūd relies on primary Islamic and historical sources, including the Holy Qur'an, classical Qur'anic commentaries, and authoritative historical texts, which provide evidence concerning the political, religious, and social context of the massacre of the Christians of Najrān. The analysis of the Gaza case is based on legal documents, reports of international organizations, publications of internationally recognized human rights organizations, and contemporary academic literature.

The comparative analytical framework consists of six principal indicators:

1. Identity and structure of the perpetrator of violence.
2. Characteristics of the targeted population.
3. Ideological and motivational foundations of violence.

4. Mechanisms and instruments of violence.
5. Scale and consequences of violence.
6. Regional and international reactions.

These indicators provide a systematic basis for comparing two historically distant cases within a common analytical framework.

Findings

The findings demonstrate that the Event of al-Ukhdūd represents a clear example of direct, intentional, and identity-based violence against a religious community. Dhū Nuwās, the Jewish ruler of Himyar, ordered the mass killing of the Christians of Najrān after they refused to renounce their faith. The use of burning victims alive in trenches of fire functioned not only as a method of execution but also as a symbolic instrument of terror and religious domination. The victims were targeted because of their religious identity, a characteristic that corresponds with essential elements of genocide relating to the intentional destruction of a protected religious group.

The Gaza case illustrates a contemporary form of organized violence characterized by both direct military operations and indirect structural mechanisms. These include prolonged blockade, widespread destruction of civilian infrastructure, attacks on hospitals, schools, and residential areas, forced displacement, and deprivation of essential resources such as food, water, medicine, and fuel. The combination of military force, technological superiority, territorial control, and political support from influential international actors has enabled the continuation of large-scale destruction and civilian suffering.

Comparative analysis reveals several common characteristics between the two cases. In both instances, a dominant political authority targeted a vulnerable identity-based population and justified its actions through ideological narratives. In al-Ukhdūd, religious conformity and political obedience served as the principal justification, whereas in Gaza, security and political narratives have been employed to legitimize military operations, siege, and extensive destruction. In both cases, violence extended beyond physical killing to include the systematic destruction or weakening of the targeted community.

At the same time, significant differences distinguish the two cases. The Event of al-Ukhdūd occurred within a premodern political order characterized by direct and localized violence. In contrast, Gaza reflects contemporary patterns of warfare involving advanced military technology, economic restrictions, infrastructure destruction, psychological warfare, and extensive international media coverage. The international response also differs substantially, as Gaza has become the subject of ongoing attention by international organizations, human rights institutions, and international judicial bodies.

Discussion and Conclusion

The comparative findings suggest that although the historical contexts differ considerably, both cases exhibit recurring patterns of identity-based collective violence in which a dominant political authority directs systematic violence against a protected religious community. The principal distinction lies in the transformation of methods of violence—from direct physical extermination in the premodern era to multidimensional and structural mechanisms of destruction in the contemporary international system.

The study further indicates that modern international legal institutions and global human rights mechanisms have not consistently prevented or effectively halted large-scale violence against civilian populations, despite the existence of legal norms prohibiting genocide and crimes against humanity.

Overall, the comparative analysis demonstrates that the Event of al-Ukhdūd and the events in Gaza share important structural characteristics concerning identity-based targeting, ideological justification, and the systematic destruction of civilian communities, while differing substantially in their historical context, instruments of violence, and patterns of international response. The article argues that these historical and contemporary cases contribute to broader discussions concerning genocide, collective violence, and the limitations of international mechanisms for civilian protection. It further concludes that historical evidence of violence committed by Jewish political actors against other religious community's challenges generalized narratives that exclusively portray Jews as historical victims of genocide.

K E Y W O R D S

Genocide, Mass Killing, Event of al-Ukhdūd; Palestine, Events of Gaza, Jews, Zionist Regime.

How to cite

Zare Khormizi, M.R. (2026). A Comparative Study of the Genocide of Christian and Muslim Civilians by Jewish Actors: The Cases of al-Ukhdūd and Gaza. *Political Research in the Islamic World*, 16(1), 47-82.

. Copyright © 2026, The Authors. Published by Islamic World Studies Association

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

فصلنامه علمی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

https://priw.ir

جلد ۱۶ | شماره ۱ | بهار ۱۴۰۵ | صفحات ۶۲-۴۷

DOI: 10.22034/priw.16.1.3 E-ISSN: 1294-3116

مطالعه تطبیقی نسل‌کشی غیرنظامیان مسیحی و مسلمان به دست یهود در وقایع اخدود و غزه

محمدرضا زارع حورمیزی*

استادیار، گروه تاریخ اسلام، دانشگاه بین‌المللی اهل بیت (ع) تهران، ایران. (*نویسنده مسئول) khormizi@abu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۴ | **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۴/۱۲/۱۰ | **تاریخ انتشار:** ۱۴۰۵/۰۳/۱۰

چکیده

این پژوهش به بررسی تطبیقی نسل‌کشی غیرنظامیان به دست یهود در دو واقعه اخدود و غزه می‌پردازد. هدف اصلی این تحقیق، تحلیل چگونگی وقوع این دو رویداد و شناسایی شباهت‌ها و تفاوت‌های میان آنهاست. لذا سوال اصلی تحقیق این است که نسل‌کشی غیرنظامیان مسیحی و مسلمان به دست یهود در وقایع اخدود و غزه چگونه و با چه انگیزه ها و علی رخ داده و چه وجوه اشتراکات و تفاوت هایی بین این دو وجود دارد؟ پژوهش با روش توصیفی ـ تحلیلی انجام شده و داده‌های آن از منابع تفسیری و تاریخی مرتبط با واقعه اخدود و نیز از گزارش‌های حقوقی ـ انسانیِ معاصر درباره غزه استخراج شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که یهودیان در گستره تاریخ و دوران معاصر در موارد متعددی نه به‌عنوان قربانی، بلکه به‌عنوان طراحان و عاملان نسل‌کشی عمل کرده‌اند. از جمله در واقعه اخدود، ذونواس یهودی دست به یک نسل‌کشی هدفمند زد و با رویکرد نابودی جامعه موحد نجران، هزاران مومن مسیحی را به دلیل ایمانشان در آتش سوزاند و در وقایع غزه نیز، رژیم صهیونیستی با رویکرد تبعیض قومی و مذهبی، در یک مدت زمان محدود، اقدام به قتل عام بیش از هفتاد هزار غیر نظامی مسلمان و مجروحیت و آوارگی صدها هزار نفر نمود. هر دو واقعه، با وجود تفاوت در زمینه تاریخی، ابزارهای اعمال خشونت و مقیاس پیامدها، از حیث جهت‌گیری حذف‌گرایانه علیه یک جمعیت هدف، قابلیت مقایسه دارند. در اخدود، خشونت در قالب کشتار مستقیم مؤمنان به سبب باور دینی آنان نمود یافته و در غزه، این خشونت صورتی گسترده تر و ساختاری تر یافته و با کشتار مستقیم، آوارگی اجباری و تخریب زیرساخت‌های حیاتی به‌عنوان نسل‌کشی تدریجی شناخته می‌شود. هر دو واقعه اخدود و غزه نشان می‌دهند که ادعای یهودیان مبنی بر قربانی نسل‌کشی بودن، با شواهد تاریخی اقدامات آن‌ها علیه دیگر جوامع سازگاری ندارد.

واژه‌های کلیدی

نسل‌کشی، کشتار جمعی، واقعه اخدود، فلسطین، وقایع غزه، یهود، رژیم صهیونیستی.

استناد به این مقاله:

زارع حورمیزی، محمدرضا (۱۴۰۵). مطالعه تطبیقی نسل‌کشی غیرنظامیان مسیحی و مسلمان به دست یهود در وقایع اخدود و غزه. *پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*،۱۶(۱)، ۶۲-۴۷.

حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. © ۱۴۰۵ ناشر این مقاله، انجمن مطالعات جهان اسلام است.

این مقاله تحت گواهی زیر منتشرشده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.
Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

مقدمه

خشونت جمعی علیه غیرنظامیان، یکی از پایدارترین پدیده‌ها در تاریخ بشر است. در میان اشکال گوناگون آن، «نسل‌کشی[1]» به‌عنوان شدیدترین جنایت علیه بشریت، جایگاه مفهومی و حقوقی ویژه‌ای دارد. این مفهوم که نخستین بار توسط رافائل لمکین (Lemkin, 1944: 79) تدوین شد و سپس در کنوانسیون ۱۹۴۸ سازمان ملل متحد (۱۹۴۸، ج ۱: ۱۵۰) رسمیت یافت، به اعمالی اطلاق می‌شود که «با قصد نابودی کلی یا جزئی یک گروه ملی، قومی، نژادی یا دینی» صورت می‌گیرد. در مقابل، «کشتار جمعی» (Mass Killing) به قتل سازمان‌یافته شمار زیادی از افراد در زمانی کوتاه اطلاق می‌شود (Smith, 2018: 45)، اما لزوماً فاقد آن «قصد نابودگرانه» و ایدئولوژیک علیه یک هویت جمعی مشخص است که نسل‌کشی را تعریف می‌کند (مولر، ۲۰۱۸، ج ۲: ۷۵).

این پژوهش با تکیه بر این تمایز مفهومی، به مطالعه تطبیقی دو رخداد می‌پردازد: واقعه تاریخی «اصحاب اخدود» و بحران معاصر «غزه». واقعه اصحاب اخدود، که در قرآن (سوره بروج، ۴–۸) و منابع تاریخی به آن اشاره شده، به کشتار جمعی مسیحیان نجران به دستور پادشاه یهودی حِمیَر به دلیل عقیده‌شان بازمی‌گردد (ابن‌هشام، بی‌تا، ج ۱: ۱۵۰–۱۵۵). از سوی دیگر، نوار غزه در دهه‌های اخیر صحنه حملات نظامی مکرر و محاصره‌ای بوده که از سوی بسیاری از نهادهای حقوقی، مصداق جنایت علیه بشریت و نسل‌کشی دانسته شده است.

بر این اساس، مسئله اصلی پژوهش آن است که الگوهای خشونت جمعی در دو واقعه اصحاب اخدود و غزه چگونه و با چه انگیزه ها و عللی واقع شدند وچه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دارند و تا چه اندازه با مؤلفه‌های مفهومی نسل‌کشی منطبق هستند؟ فرضیه مقاله آن است که علی‌رغم تفاوت‌های تاریخی و ابزاری، هر دو واقعه الگوهای مشابهی از خشونت سازمان‌یافته را نشان می‌دهند که توسط یک حاکمیت یهودی علیه یک گروه غیرنظامی به دلیل هویت دینی و سرزمینی‌شان اجرا شده است. این پژوهش می‌کوشد با تحلیل تطبیقی این دو مورد، به درکی عمیق‌تر از تداوم الگوهای فراتاریخی خشونت جمعی دست یابد.

پیشینه پژوهش

پژوهش حاضر بر پایه تحلیل و تلفیق دودسته متمایز از منابع استوار است: نخست، منابع دست اول تاریخی و تفسیری مرتبط با واقعه اصحاب اخدود و دوم، گزارش‌های حقوقی و آثار آکادمیک معاصر در خصوص وضعیت غزه. هدف این بخش، نه صرفاً معرفی این منابع، بلکه ارزیابی انتقادی پژوهش‌های پیشین و تبیین دقیق خلأ تحقیقی است که این مقاله درصدد پر کردن آن است.

مبانی نظری

پژوهشی باب واقعه اصحاب اخدود

پژوهش‌های صورت گرفته پیرامون واقعه اصحاب اخدود را می‌توان به دودسته اصلی تقسیم کرد:

الف) مطالعات تاریخی–روایی: این دسته از آثار بر بازسازی رویداد بر اساس منابع اولیه اسلامی متمرکز هستند. منابعی چون قرآن کریم (سوره بروج)، تاریخ الرسل و الملوک طبری (۱۹۸۷، ج ۲: ۱۲۱–۱۲۲) و سیره ابن‌هشام (بی‌تا، ج ۱: ۱۵۰–۱۵۵) شالوده این پژوهش‌ها را تشکیل می‌دهند. آثاری نظیر پژوهش حاجیان‌پور (۱۳۷۵) و محمد عثمان (۱۴۰۷) نمونه‌های بارزی هستند که به جنبه‌های تاریخی و باستان‌شناختی این رویداد پرداخته‌اند. اگرچه این مطالعات برای فهم زمینه تاریخی واقعه ضروری‌اند، اما عمدتاً در سطح توصیف باقی‌مانده و فاقد یک چارچوب تحلیلی برای مفهوم‌پردازی خشونت رخداده در قالب نظریه‌های علوم اجتماعی هستند.

ب) مطالعات تفسیری–کلامی: این گروه از پژوهش‌ها، با محوریت تفاسیری همچون المیزان علامه طباطبایی (۱۳۷۴، ج ۲۰: ۲۵۱) و تسنیم، به تحلیل پیام‌های ایمانی، اخلاقی و الهیاتی داستان می‌پردازند. مقالات بادامچی (۱۳۷۸)، اسدی (۲۰۲۶) و فرج‌اللهی (۱۳۹۴) در این دسته جای می‌گیرند. این آثار نیز با وجود غنای محتوایی، طبیعتاً بر ابعاد جامعه‌شناختی و سیاسی خشونت جمعی متمرکز نبوده و واقعه را به‌عنوان یک «مورد مطالعاتی» برای تحلیل پدیده نسل‌کشی بررسی نکرده‌اند.

پژوهشی در باب بحران غزه

ادبیات مرتبط با غزه بسیار گسترده و عمدتاً در دو قلمرو متمرکز است:

1. Genocide

الف) گزارش‌های حقوقی و اسنادی: این بخش شامل گزارش‌های مستمر و به‌روز نهادهای بین‌المللی مانند کمیساریای عالی حقوق بشر سازمان ملل[1]، سازمان عفو بین‌الملل و دیده‌بان حقوق بشر است. این گزارش‌ها (برای مثال، UNHRC, 2023) داده‌های آماری حیاتی و مستندی از تلفات انسانی و نقض قوانین بین‌المللی ارائه می‌دهند که برای این پژوهش به‌ویژه با توجه به تحولات اخیر و لزوم به‌روزرسانی آمار، نقش کلیدی دارند. ضعف اصلی این منابع، تمرکز بر جنبه حقوقی و گزارش‌دهی است تا تحلیل تطبیقی–تاریخی.

ب) پژوهش‌های آکادمیک در حوزه مطالعات فلسطین: این دسته از آثار، با استفاده از چارچوب‌های نظری مختلف به تحلیل ریشه‌ای بحران می‌پردازند. برای نمونه، ایلان پاپه (Pappé, 2006) با به‌کارگیری مفهوم «پاکسازی قومی» و نورمن فینکلشتاین (Finkelstein, 2000) با نقد سیاست‌های هویتی رژیم صهیونیستی، ابعاد ساختاری خشونت را تحلیل کرده‌اند. این آثار تحلیلی بسیار ارزشمندند اما مسئله را عمدتاً در چارچوب تاریخ معاصر و منازعه اسرائیل–فلسطین بررسی می‌کنند.

بررسی پیشینه نشان می‌دهد که واقعه اصحاب اخدود عمدتاً از منظر تفسیری–تاریخی و بحران غزه با رویکرد سیاسی–حقوقی مطالعه شده‌اند. خلأ اصلی، فقدان یک پژوهش تطبیقی روشمند است که این دو واقعه را در یک چارچوب تحلیلی مشترک قرار دهد. اگرچه اشارات پراکنده‌ای به شباهت‌های تاریخی، مانند آنچه عبدالوهاب المسیری (۱۹۹۹) مطرح می‌کند، وجود دارد، اما این اشارات فاقد ساختار یک مطالعه تطبیقی علمی و مبتنی بر شاخص‌های مشخص برای مقایسه هستند.

نوآوری این مقاله در پاسخ به همین خلأ تعریف می‌شود. این پژوهش صرفاً به کنار هم گذاشتن دو روایت اکتفا نمی‌کند، بلکه با ارائه و به‌کارگیری یک چارچوب تحلیلی مبتنی بر شش شاخص مشخص، نقش توصیفی را به نقش تحلیلی ارتقا می‌دهد. این رویکرد می‌کوشد با فراتر رفتن از گزارش‌محوری، دو واقعه را به‌عنوان نمونه‌هایی از خشونت سازمان‌یافته تحلیل کند و از این طریق، الگوهای تکرارشونده این پدیده را در دو بستر تاریخی متفاوت آشکار سازد و به درکی عمیق‌تر از ماهیت آن کمک کند.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش با هدف تحلیل تطبیقی واقعه «اصحاب اخدود» و بحران معاصر غزه، از حیث روش، توصیفی ـ تحلیلی و از حیث طرح، مبتنی بر مطالعه تطبیقی موردی است. مسئله اصلی پژوهش آن است که آیا می‌توان میان یک واقعه قرآنی ـ تاریخی و یک بحران معاصر، با وجود تفاوت‌های زمانی، مکانی و زمینه‌ای، الگوهای مشترکی از خشونت جمعی علیه یک گروه هویتی را شناسایی کرد؟ مقاله حاضر در پی اثبات همانندی کامل دو واقعه نیست، بلکه می‌کوشد با اتکا به یک چارچوب تحلیلی مشخص، منطق مشترکِ حذف، سرکوب و نابودسازی یک جمعیت هدف را توسط یهود در دو سطح تاریخی و معاصر بررسی کند.

چارچوب نظری پژوهش از ادبیات مطالعات خشونت جمعی و نسل‌کشی اخذ شده است. در این ادبیات، خشونت جمعی صرفاً به کشتار مستقیم تقلیل نمی‌یابد، بلکه مجموعه‌ای از اعمال حذف‌گرانه را در برمی‌گیرد که از قتل فیزیکی تا محاصره، محروم‌سازی زیستی، جابه‌جایی اجباری، تخریب زیرساخت‌های بقا و ایجاد صدمات شدید جسمی و روانی را شامل می‌شود (United Nations, 1948: 1-2.؛ Muller, 2018: 211-214). مزیت این چارچوب آن است که امکان می‌دهد دو واقعه مزبور نه در سطح شباهت‌های ظاهری، بلکه بر پایه منطق ساختاری خشونت بررسی شوند؛ یعنی با تمرکز بر عامل خشونت، گروه هدف، مبانی مشروعیت‌بخش خشونت، ابزارهای اعمال آن، پیامدها و واکنش محیط پیرامونی.

بر همین مبنا، تحلیل مقاله بر شش شاخص سامان‌یافته است: هویت و ساختار عامل خشونت، ویژگی‌های گروه هدف، مبانی ایدئولوژیک و انگیزشی خشونت، سازوکارها و ابزارهای اعمال خشونت، مقیاس و پیامدهای خشونت و واکنش محیط پیرامونی و بین‌المللی. این شاخص‌ها به پژوهش امکان می‌دهند که از گزارش‌گویی پراکنده فاصله گرفته و داده‌های هر دو مورد را در قالبی روشمند، قابل مقایسه و تحلیلی صورت‌بندی کند.

از حیث گردآوری داده‌ها، روش تحقیق اسنادی ـ کتابخانه‌ای است. در بخش مربوط به اصحاب اخدود، داده‌ها از منابع درجه اول دینی و تاریخی، شامل قرآن کریم، تفاسیر معتبر و متون کلاسیک تاریخی استخراج شده است؛ از جمله تفسیر المیزان، تفسیر القرآن العظیم، الکشاف، الجامع لأحکام القرآن، تاریخ الامم و الملوک و السیره النبویه (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰: ۳۲۴ـ ۳۲۷؛ ابن‌کثیر، ۱۳۸۸ ق، ج ۴: ۵۰۳ ـ ۵۰۵؛ طبری، ۱۹۸۷، ج ۲: ۱۷۶ ـ ۱۷۸؛ ابن‌هشام، ۱۳۴۷ ق، ج ۱: ۳۱ ـ ۳۳). در بخش مربوط به غزه، اولویت با منابع درجه اول و روزآمد بوده است؛ بدین معنا که داده‌ها اساساً از اسناد حقوقی و گزارش‌های رسمی نهادهای بین‌المللی و سازمان‌های معتبر حقوق

1. UNHRC

بشری اخذ شده و سپس برای تکمیل تبیین تاریخی و تحلیلی، از آثار پژوهشگران این حوزه استفاده شده است (United Nations, 1948: 1-2; Amnesty International, 2021: 12-15؛ Human Rights Watch, 2023: 7-12؛ Pappe, 2006: 45-49, 78).

فرایند تحلیل داده‌ها در چهار گام انجام شده است. در گام نخست، داده‌های تاریخی، تفسیری، حقوقی و آماری هر دو مورد گردآوری و بر اساس اعتبار و تناسب با مسئله پژوهش پالایش شد. در گام دوم، داده‌ها ذیل شاخص‌های شش‌گانه کدگذاری مفهومی شدند؛ برای مثال، داده‌های مربوط به سوزاندن مؤمنان در اخدود یا محاصره، بمباران و تخریب زیرساخت‌ها در غزه، ذیل شاخص «سازوکارها و ابزارهای اعمال خشونت» قرار گرفت. در گام سوم، برای هر مورد یک «پروفایل تحلیلی» مستقل تنظیم شد تا فهم هر واقعه پیش از مقایسه، در درون زمینه خاص خود تثبیت شود. در گام چهارم، دو پروفایل به‌صورت شاخص به شاخص با یکدیگر مقایسه شدند. بنابراین، روش تحلیل در این پژوهش صرفاً توصیفی نیست، بلکه تحلیل محتوای کیفیِ جهت‌دار است که از پیش بر پایه یک چارچوب نظری روشن سازمان‌یافته و هدف آن استخراج الگوهای مشترک و نیز تبیین تفاوت‌های ساختاری دو مورد است.

مطالعه حاضر از منظر روش‌شناختی بر این فرض استوار است که مقایسه میان اصحاب اخدود و غزه، تنها هنگامی علمی و معتبر خواهد بود که نخست، تفاوت‌های تاریخی دو واقعه نادیده گرفته نشود؛ دوم، شاخص‌های مقایسه از ابتدا روشن و ثابت باشد؛ و سوم، داده‌ها بر پایه منابع معتبر و تحلیل منظم، نه بر اساس مشابهت‌های احساسی یا خطابی، بررسی شوند. این ملاحظه، هم از افراط در قیاس جلوگیری می‌کند و هم‌ظرفیت تفسیری مقایسه را افزایش می‌دهد.

این مقاله می‌کوشد مسیری شفاف برای تحلیل تطبیقی واقعه «اصحاب اخدود» و «بحران غزه» به‌مثابه دو نمونه تاریخی و معاصر از خشونت جمعی را ایجاد نماید لذا هدف اصلی این پژوهش، فراتر رفتن از روایت مجزای دو واقعه، دستیابی به یک تحلیل ساختاریافته برای شناسایی الگوهای مشترک و بنیادین خشونت جمعی یهود علیه مؤمنان مسیحی و مسلمان است. این رویکرد، امکان مقایسه‌ای روشمند را فراهم می‌آورد که از سطح توصیف فراتر رفته و به تبیین وجوه تشابه و تفاوت در ماهیت، انگیزه‌ها و سازوکارهای دو پدیده می‌پردازد.

برای اطمینان از مقایسه‌ای نظام‌مند و پرهیز از کلی‌گویی، یک چارچوب تحلیلی مشخص، که از ادبیات «مطالعات نسل‌کشی[1]» الهام گرفته شده، تدوین گردیده است. این چارچوب به‌مثابه ابزار اصلی تحلیل، داده‌های مربوط به هر دو واقعه را بر اساس شش شاخص کلیدی زیر مورد ارزیابی قرار می‌دهد:

۱. هویت و ساختار عامل خشونت[2]: تحلیل ماهیت، ساختار قدرت و ویژگی‌های گروه یا نهادی که خشونت را سازمان‌دهی و اجرا می‌کند.

۲. ویژگی‌های گروه هدف[3]: شناسایی هویت جمعی (دینی، قومی، سیاسی) و دلایل آسیب‌پذیری گروه قربانی.

۳. مبانی ایدئولوژیک و انگیزشی خشونت[4]: بررسی نظام فکری، سیاسی یا هویتی که به خشونت مشروعیت بخشیده و آن را توجیه می‌کند.

۴. سازوکارها و ابزارهای اعمال خشونت[5]: مطالعه تکنیک‌ها، فناوری‌ها و فرآیندهای به‌کاررفته برای حذف یا سرکوب گروه هدف.

۵. مقیاس و پیامدهای خشونت[6]: ارزیابی ابعاد کمی (تلفات) و کیفی (آسیب‌های اجتماعی، فرهنگی و روانی) خشونت.

۶. واکنش محیط پیرامونی و بین‌المللی[7]: بررسی نحوه واکنش یا بی‌تفاوتی سایر قدرت‌ها، جوامع و نهادهای خارجی به رویداد.

روش گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای و اسنادی است که بر منابع معتبر و دست اول در هر حوزه متمرکز است:

برای واقعه اصحاب اخدود: منابع اصلی شامل قرآن کریم (سوره بروج)، تفاسیر بنیادین (نظیر المیزان فی تفسیر القرآن) و متون کلاسیک تاریخی (تاریخ الرسل و الملوک طبری و السیرة النبویة ابن‌هشام) است.

1. Genocide Studies
2. Perpetrator
3. Target Group
4. Ideology and Motive
5. Mechanisms and Tools
6. Scale and Consequences
7. External Reaction

برای بحران غزه: داده‌ها از اسناد و گزارش‌های به‌روز نهادهای بین‌المللی (مانند پرونده‌های دیوان بین‌المللی دادگستری (ICJ) و گزارش‌های کمیساریای عالی حقوق بشر سازمان ملل[1]، تحقیقات سازمان‌های حقوق بشری معتبر[2] و آثار آکادمیک تحلیل‌گران برجسته حوزه مطالعات فلسطین (نظیر ایلان پاپه و نورمن فینکلشتاین) استخراج می‌شوند.

فرآیند تحلیل داده‌ها نیز در دو مرحله متوالی و نظام‌مند صورت می‌پذیرد:

۱. مرحله نخست (تحلیل محتوای کیفی): داده‌های مربوط به هر یک از دو مورد (اخدود و غزه) به صورت مستقل و با استفاده از چارچوب تحلیلی شش شاخصه، کدگذاری و تحلیل می‌شوند. هدف در این مرحله، ایجاد یک پروفایل تحلیلی[3] دقیق و ساختاریافته برای هر واقعه است.

۲. مرحله دوم (تحلیل تطبیقی): یافته‌های به‌دست‌آمده از مرحله قبل، به صورت شاخص به شاخص میان دو واقعه مقایسه می‌شوند. به‌عنوان مثال، «مبانی ایدئولوژیک» خشونت در واقعه اخدود با مبانی ایدئولوژیک در بحران غزه مقایسه شده و وجوه اشتراک و افتراق آن‌ها به صورت مستدل تبیین می‌گردد. این تحلیل تطبیقی، هسته اصلی پژوهش را تشکیل می‌دهد.

تحلیل واقعه اصحاب اخدود بر اساس شاخص‌های نسل‌کشی (مطالعه موردی اول)

واقعه اصحاب اخدود به‌عنوان یکی از نخستین و برجسته‌ترین نمونه‌های ثبت شده خشونت جمعی علیه موحدان بی‌گناه، ظرفیت بالایی برای واکاوی در چارچوب مطالعات نسل‌کشی دارد. تحلیل داده‌های قرآنی و اسناد تاریخی نشان می‌دهد که این رویداد صرفاً یک درگیری مقطعی نبوده، بلکه پروژه‌ای سیستماتیک برای حذف یک گروه هویتی بوده است. از منظر دو شاخص نخست پژوهش، یعنی «هویت عامل خشونت» و «ویژگی‌های گروه هدف»، تحلیل بستر تاریخی نشان می‌دهد که در سده ششم میلادی، منطقه استراتژیک و تجاری نجران در جنوب شبه‌جزیره عربستان، تحت نفوذ دولت‌های قدرتمندی چون بیزانس و حبشه قرار گرفت که با هدف گسترش نفوذ خود، مبلغان مسیحی را برای تثبیت این دین اعزام کردند (بادامچی، ۱۳۷۸: ۱۳۲–۱۴۰). گسترش موفقیت‌آمیز مسیحیت و شکل‌گیری یک هویت جمعی منسجم (گروه هدف)، اقتدار سیاسی دولت حِمیَر را به چالش کشید. در واکنش به این پدیده، ذونواس، پادشاه حمیریان که به تازگی یهودی شده بود (عامل خشونت)، تصمیم گرفت با استفاده از ماشین جنگی و قدرت نظامی خود، این نفوذ را سرکوب کند (اسدی، ۱۳۸۶: ۳۵–۵۴) و کوشید با اعمال فشارهای همه‌جانبه، ساکنان نجران را به پذیرش دین یهودیت وادار سازد (عبدالمجید عابدین، ۲۰۰۷).

با امتناع مؤمنان مسیحی از تغییر دین، جنایت وارد مرحله اجرایی شد. بررسی این واقعه از منظر شاخص «سازوکارها و ابزارهای اعمال خشونت»، نشان‌دهنده به‌کارگیری تکنیک‌های رعب‌آور برای نابودی کامل جامعه هدف است؛ اقدامی که در اسناد تاریخی به‌عنوان یک هولوکاست واقعی توسط یهودیان آن زمان (اجداد صهیونیست‌های کنونی) علیه موحدان ثبت شده است. ذونواس دستور داد گودال‌هایی پر از آتش حفر کنند، مؤمنان مسیحی را در آن‌ها بسوزانند و جمعی را نیز با شمشیر گردن بزنند. قرآن کریم در آیات ۴ تا ۷ سوره بروج، این سازوکار سیستماتیک را به‌دقت تصویر می‌کند: «وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ، وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ، وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ، قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ، النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ، إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ، وَهُمْ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ، وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ» (قسم به آسمان که دارای برج‌هاست / و سوگند به روزی که [برپا شدنش را] وعده داده‌اند / و قسم به شاهد و مورد مشاهده / مرگ بر اصحاب اُخدود باد [خندق‌های پر از آتش] / آن آتشی که آتش‌گیرانه‌اش فراوان و بسیار بود / هنگامی که آنان [اصحاب اُخدود] در اطرافش [به تماشا] نشسته بودند / و آنچه را از شکنجه بر مؤمنان وارد می‌کردند، تماشاگر و ناظر بودند / آنان [اصحاب اُخدود] از مؤمنان انتقام نگرفتند مگر به خاطر آنکه به خدای توانای ستوده شده ایمان داشتند). بیشتر مفسران، مراد از «قُتِل» در این آیات را «لُعِنَ» و به معنای طرد از رحمت الهی دانسته‌اند که لازمه نفرین خداست (صادقی تهرانی، ج ۳۰: ۲۶۵). تحلیل روان‌شناختی عاملان خشونت در آیات «إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ» و «وَهُمْ عَلَى ما يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ» نشان می‌دهد که گروهی از سران، با نشستن پیرامون گودال، چگونگی سوختن مؤمنان را نظاره کرده (جامع البیان، ج ۱۵: ۱۷۱؛ زمخشری، ۱۴۰۸ ق، ج ۴: ۷۳۱؛ مجمع البیان، ج ۱۰: ۷۰۹) و صدای آنان را می‌شنیدند. این امر حاکی از قساوت سیستماتیک و تقلیل انسانیت است، به‌گونه‌ای که سوزاندن انسان‌ها به نوعی

1. UNHRC
2. Amnesty International, Human Rights Watch
3. Analytical Profile

سرگرمی و تشفی‌خاطر برای عاملان تبدیل شده بود (فی ظلال القرآن، ج ۶: ۳۸۷۱؛ مع قصص السابقین فی القرآن، ج ۳: ۳۱۵). واژه «قُتل» تقبیح شدید همین فقدان عواطف انسانی و خونسردی در تماشای زجر مؤمنان است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰: ۲۵۱).

تحلیل شاخص «مبانی ایدئولوژیک و انگیزشی خشونت»، ماهیت این نسل‌کشی را روشن‌تر می‌سازد. در گزارش قرآن کریم، زمینه این کشتار منحصراً اعتقادی ارزیابی شده است. آیه «وَ ما نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلاّ أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ»، ضمن نفی هرگونه انگیزه صرفاً سیاسی، اقتصادی یا قومی، منشأ نزاع را تقابل خالص کفر و ایمان معرفی می‌کند؛ الگویی که در سایر کشتارهای تاریخی علیه مؤمنان نظیر عاشورا و مرج عذرا نیز مشهود است. از آیه ۸ سوره بروج برمی‌آید که این جنایت در بستر جامعه‌ای به‌شدت مستبد رخ داد که در آن، باورهای الهی ناهنجار تلقی می‌شد و مؤمنان را مستوجب دردناک‌ترین مرگ‌ها می‌دانستند (دائره المعارف قرآن کریم، ج ۳: ۳۶۳).

ارزیابی واقعه از منظر شاخص «مقیاس و پیامدهای خشونت»، ابعاد گسترده مادی و معنوی آن را نمایان می‌سازد. از حیث مقیاس فیزیکی، مورخان نوشته‌اند هزاران نفر از موحدان در گودال‌های آتش به شهادت رسیدند و برخی روایات، شمار شهدای این نسل‌کشی را تا ۲۰،۰۰۰ نفر گزارش کرده‌اند (البدء والتاریخ، ج ۳: ۱۸۲؛ طبری، ۱۹۸۷، ج ۱: ۴۳۶). با این حال، قرآن کریم پیامدهای این نسل‌کشی را فراتر از تلفات مادی تحلیل می‌کند. در حالی که در بینش مادی، غلبه ظاهری با کافران بود، قرآن با معرفی خداوند به‌عنوان ناظر مطلق («وَ اللّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» (بروج: ۹)، این حادثه را ناتمام تلقی کرده و فرجام قطعی شکنجه‌گران را عذاب دردناک الهی می‌داند: «إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذابُ جَهَنَّمَ وَ لَهُمْ عَذابُ الْحَرِيقِ» (التفسیر الکبیر، ج ۳۱: ۱۲۲؛ روح المعانی، ج ۱۶: ۱۶۲). از سوی دیگر، مقاومت اسطوره‌ای این قربانیان، به‌عنوان پیامد مثبت واقعه، در کنار مقاومت ساحران فرعون (طه: ۷۱–۷۵) و مسلمانان صدر اسلام (نحل: ۱۰۵، ۱۱۰؛ آل عمران: ۱۸۶) به‌عنوان الگوی ابدی مقاومت تثبیت شد.

در نهایت، بررسی شاخص «واکنش محیط پیرامونی و بین‌المللی» نشان می‌دهد که این جنایت با سکوت جهانی مواجه نشد. مورخان غیرمسلمانِ هم‌عصر واقعه نیز ماجرای این هولوکاست را ثبت کرده‌اند. «نامه شمعون»، اسقف «بیت اَرْشام» به رئیس‌دیر «جبله» (تألیف در سال ۵۲۴ میلادی) از کهن‌ترین اسناد در این زمینه است. فرار یکی از مسیحیان نجران به دربار قیصر روم و دادخواهی او، منجر به واکنش بین‌المللی شد. قیصر با ارسال نامه‌ای به «نجاشی» پادشاه حبشه، خواستار مداخله شد. نجاشی با اعزام سپاهی عظیم، لشکر ذونواس را در هم شکست. منابعی چون «نامه سیمون بیت ارشام» و «کتاب حمیریان» با گردآوری اسامی شهدا، نقش بنیادینی در حفظ حافظه تاریخی این نسل‌کشی ایفا کرده‌اند (افرام، ۱۹۸۷: ۱۶–۱۷). اگرچه برخی محققان معتقدند روایت‌های مسیحی ممکن است برای تأکید بر قدرت مقاومت، دارای اغراق‌هایی باشند (ثعلبی، ۱۹۹۸: ۴۳۸)، اما اختلافات جزئی در آمار، اصل وقوع این نسل‌کشی سیستماتیک را مخدوش نمی‌سازد (قرطبی، ۱۹۶۷: ۲۹۳). این تحلیل اثبات می‌کند که جنایت نجران، تمامی مؤلفه‌های یک نسل‌کشی را دارا بوده است.

تحلیل بحران غزه بر اساس شاخص‌های تحلیلی نسل‌کشی (مطالعه موردی دوم)

بحران غزه در این پژوهش، نه صرفاً به‌مثابه یک رویارویی نظامی مقطعی، بلکه به‌عنوان نمونه‌ای از خشونت جمعی ساختاریافته علیه یک جمعیت محصور و آسیب‌پذیر بررسی می‌شود. اهمیت تحلیلی این مورد در آن است که در بحران غزه، اشکال مختلف خشونت مستقیم، ساختاری و فرسایشی به‌طور هم‌زمان عمل می‌کنند؛ به بیان دیگر، کشتار، تخریب، محاصره و محروم‌سازی از شرایط بقا، همگی در قالب یک فرایند به‌هم‌پیوسته ظاهر می‌شوند. ازاین‌رو، غزه برای تحلیل معاصرِ الگوهای حذف جمعی، موردی بس مهم به شمار می‌آید.

نخستین نکته در بررسی این بحران، ساختار نامتقارن قدرت میان طرفین است. نوار غزه پس از جنگ ۱۹۴۸ تحت اداره مصر قرار گرفت و پس از جنگ ۱۹۶۷ به اشغال رژیم صهیونیستی درآمد. هرچند این رژیم در سال ۲۰۰۵ نیروهای زمینی و شهرک‌نشینان خود را از داخل غزه خارج کرد، اما کنترل مؤثر بر مرزها، حریم هوایی، آب‌های ساحلی، ثبت جمعیت، ورود و خروج کالا و اشخاص و بخش عمده زیرساخت‌های حیاتی را حفظ کرد؛ ازاین‌رو، بسیاری از تحلیل‌های حقوقی و سیاسی، غزه را همچنان در وضعیت کنترل مؤثر توسط صهیونیست‌ها می‌دانند. محاصره شدید این منطقه از سال ۲۰۰۷ وارد مرحله‌ای گسترده‌تر شد و به‌تدریج غزه را به فضایی بسته، وابسته و شکننده بدل کرد (Amnesty International, 2021: 12-15؛ Pappe, 2006: 45-49). این زمینه تاریخی نشان می‌دهد که بحران غزه را نمی‌توان صرفاً محصول یک جنگ کوتاه‌مدت دانست، بلکه باید آن را در امتداد یک ساختار طولانی‌مدتِ کنترل، محاصره و اعمال قدرت توسط یک رژیم اشغالگر فهم کرد.

بر اساس شاخص نخست، عامل اصلی خشونت در این مورد، رژیم اشغال‌گرصهیونیست و دستگاه نظامی ـ امنیتی آن است که از برتری قاطع نظامی، فناوری پیشرفته و امکان اعمال قدرت از راه دور و نزدیک برخوردار است. اهمیت این امر در آن است که خشونت اعمال‌شده در غزه، از سوی یک کنشگر دولتیِ سازمان‌یافته و مجهز و بی‌رحم صورت می‌گیرد، نه از سوی گروه‌های پراکنده و فاقد ساختار. همین ویژگی، خشونت را از سطح درگیری نامنظم فراتر برده و آن را در قلمرو خشونت ساختاریافته قرار می‌دهد. به تعبیر تحلیلی، هرچه ظرفیت نهادی و سازمانی عامل خشونت بیشتر باشد، امکان تبدیل اعمال خشونت‌آمیز به یک سیاست مستمر و چندلایه نیز بیشتر می‌شود؛ وضعیتی که در غزه به‌روشنی قابل مشاهده است.

در شاخص دوم، گروه هدف، جمعیت فلسطینی مسلمان ساکن نوار غزه است؛ جمعیتی که به اعتبار هویت ملی و موقعیت سیاسی ـ سرزمینی خود در معرض اشکال متراکم خشونت قرار گرفته است. در اینجا مسئله اصلی آن است که آسیب‌پذیری قربانیان صرفاً ناشی از حضور در میدان نبرد نیست، بلکه به عضویت آنان در یک جمعیت محصور و فاقد امکان خروج، پناه‌گیری امن و دسترسی پایدار به نیازهای اولیه بازمی‌گردد. بدین‌سان، زن، کودک، بیمار، سالخورده، امدادگر، پزشک و روزنامه‌نگار، همگی در ذیل یک وضعیت جمعیِ تهدید قرار می‌گیرند. همین امر، بحران غزه را از یک درگیری محدود نظامی متمایز می‌سازد و آن را به نمونه‌ای از هدف‌گیری جمعیتی بدل می‌کند.

در شاخص سوم، یعنی مبانی ایدئولوژیک و انگیزشی خشونت، تحلیل نشان می‌دهد که بخشی از مشروعیت‌بخشی به اعمال خشونت در غزه، در قالب گفتمان امنیتی‌سازی مطلق توسط صهیونیست‌ها شکل می‌گیرد. در چنین گفتمانی، کل قلمرو غزه و ساکنان آن در نسبت با «تهدید» تعریف می‌شوند و در نتیجه، مرز میان هدف نظامی و فضای غیرنظامی در عمل تضعیف می‌شود و تمام غیرنظامیان ساکن در این منطقه مورد حصر، آزار و شکنجه و کشتار سازمان‌یافته قرار می‌گیرند. افزون بر این، برخی گزارش‌ها و مطالعات حقوق بشری نشان داده‌اند که سیاست‌های تبعیض ساختاری، محدودسازی رفت‌وآمد، جداسازی فضایی و محروم‌سازی مستمر فلسطینیان، صرفاً واکنش‌های موقت امنیتی نیست، بلکه در پیوند با نوعی منطق پایدار سلطه و حذف عمل می‌کند (Amnesty International, 2021: 12-15؛ Human Rights Watch, 2023: 8-12). بر همین اساس، انگیزه خشونت در غزه را نباید در تلاقی ملاحظات نظامی ـ امنیتی دانست بلکه آن را باید در یک منطق عمیق‌تر با انگیزه‌های فرسایش جمعیت و مهار و نابودی هویت و جمعیت غیر یهودی فلسطین تحلیل کرد.

در شاخص چهارم، یعنی سازوکارها و ابزارهای اعمال خشونت، غزه نمونه‌ای روشن از هم‌افزایی میان خشونت مستقیم و خشونت ساختاری است. بمباران مناطق مسکونی، تخریب بیمارستان‌ها، مدارس و پناهگاه‌ها، آسیب‌رسانی به شبکه آب و برق، ممانعت یا محدودسازی ورود غذا، دارو و سوخت و نیز جابه‌جایی‌های اجباریِ گسترده، همگی نشان می‌دهند که خشونت در این مورد تنها در قالب حمله نظامی فهم‌پذیر نیست، بلکه به عرصه زیست روزمره و امکان بقا نیز نفوذ کرده است. در واقع، هنگامی که امکانات درمان، تغذیه، سرپناه، آموزش و امنیت هم‌زمان مختل می‌شود، خشونت از شکل رویدادی و مقطعی خارج شده و به صورت راهبرد فرسایش جمعی عمل می‌کند. این نکته از حیث تحلیلی مهم است، زیرا نشان می‌دهد که در غزه، موضوع فقط مرگ آنی نیست، بلکه تخریب تدریجی شرایط زندگی نیز بخشی از سازوکار خشونت به شمار می‌آید.

در شاخص پنجم، یعنی مقیاس و پیامدهای خشونت، داده‌های موجود از ابعاد بسیار گسترده فاجعه انسانی حکایت دارد. شتاب تحولات میدانی و دگرگونی مستمر آمار دسترسی ما را به آمار واقعی دشوار می‌سازد. بر پایه آخرین گزارش‌های رسمی و بین‌المللی تا زمان تنظیم نهایی مقاله، شمار کشته‌شدگان فلسطینی در غزه به بیش از هفتاد هزار نفر رسیده، شمار مجروحان از این میزان بسیار فراتر رفته و بخش بزرگی از جمعیت منطقه دست‌کم یک‌بار آواره شده‌اند. افزون بر این، تخریب بسیار گسترده واحدهای مسکونی، مراکز درمانی، مدارس، اماکن دینی و زیرساخت‌های خدماتی، امکان تداوم حیات عادی را به‌شدت مختل کرده است. از این منظر، پیامدهای بحران محدود به تلفات انسانی مستقیم نیست، بلکه شامل فروپاشی شبکه‌های حمایتی، اختلال در چرخه آموزش و درمان، گسترش فقر و ناامنی غذایی و فرسایش ظرفیت بازتولید اجتماعی جامعه نیز می‌شود.

پیامدهای روانی و اجتماعی این وضعیت نیز بسیار عمیق است. گزارش‌های نهادهای بین‌المللی حاکی از آن است که کودکان غزه در معرض سطوح بالای ترس، سوگ، اضطراب مزمن و اختلالات مرتبط با تروما قرار دارند و این وضعیت در صورت تداوم، آثار بلندمدتی بر ساختار اجتماعی و فرهنگی جامعه فلسطینی بر جای خواهد گذاشت (UNICEF, 2022: 3-6). بنابراین، خشونت در غزه تنها بدن‌ها را هدف قرار نمی‌دهد، بلکه حافظه جمعی، آینده نسلی و امکان بازسازی اجتماعی را نیز فرسوده می‌سازد. این نکته از آن

جهت اهمیت دارد که در تحلیل خشونت‌های جمعی، نابودسازی یک گروه تنها در کشتن اعضای آن خلاصه نمی‌شود، بلکه در از میان بردن امکان تداوم زندگی جمعی آن نیز متجلی است.

در شاخص ششم، یعنی واکنش محیط پیرامونی و بین‌المللی، وضعیتی دوگانه مشاهده می‌شود. از یک‌سو، نهادهای حقوق بشری، برخی سازوکارهای سازمان ملل و مراجع حقوقی بین‌المللی نسبت به‌شدت بحران، کشتار غیرنظامیان، تخریب زیرساخت‌های حیاتی و خطر ارتکاب شدیدترین نقض‌های حقوق بین‌الملل بشردوستانه هشدار داده‌اند. از سوی دیگر، این هشدارها در بسیاری موارد به اقدام بازدارنده مؤثر، توقف پایدار خشونت یا تضمین کافی برای حمایت از غیرنظامیان منجر نشده است. از منظر تحلیلی، این شکاف میان «شناسایی حقوقی بحران» و «کارآمدی سیاسی در مهار آن» نشان می‌دهد که در خشونت‌های جمعی معاصر، انفعال، تأخیر یا ناتوانی محیط بین‌المللی، خود می‌تواند به یکی از عوامل تداوم فاجعه بدل شود.

برآیند این تحلیل آن است که غزه را نمی‌توان صرفاً در قالب یک نبرد نظامی متعارف فهم کرد. آنچه در این مورد برجسته است، ترکیب چندلایه‌ای از کشتار مستقیم، تخریب زیرساختی، محاصره، محروم‌سازی زیستی و فرسایش روانی ـ اجتماعیِ یک جمعیت معین است. به همین سبب، بحران غزه در چارچوب مطالعات خشونت جمعی و نیز در پرتو مفاهیم حقوق بین‌الملل کیفری، واجد ظرفیتی جدی برای تحلیل به‌عنوان موردی از شدیدترین اشکال خشونت سازمان‌یافته علیه یک گروه انسانی است. همین ویژگی است که آن را برای مقایسه تطبیقی با واقعه اصحاب اخدود، در سطح منطق حذف و هدف‌گیری یک گروه هویتی، معنادار می‌سازد.

تحلیل تطبیقی: وجوه اشتراک و افتراق دو واقعه اخدود و غزه

مقایسه واقعه اصحاب اخدود و بحران غزه، تنها در صورتی از حیث علمی معتبر است که بر پایه مشابهت‌های خطابی یا احساسی استوار نباشد، بلکه در چارچوب شاخص‌های تحلیلی از پیش تعیین‌شده انجام گیرد. از این منظر، هدف این بخش اثبات همسانی کامل دو واقعه نیست؛ زیرا هر یک از آن‌ها در زمینه تاریخی، سیاسی، حقوقی و تمدنی متفاوتی رخ داده‌اند. واقعه اصحاب اخدود در بستری دینی ـ تاریخی و در قالب سرکوب مستقیم یک جماعت مؤمن رخ داد، در حالی که بحران غزه در بستر دولت ـ ملت مدرن، حقوق بین‌الملل، مناسبات اشغال، محاصره، جنگ نامتقارن و رسانه‌های جهانی قابل تحلیل است. با این حال، در هر دو مورد می‌توان نوعی منطق مشترک را شناسایی کرد: اعمال خشونت سازمان‌یافته علیه یک گروه هویتی، با هدف سرکوب، حذف یا فرسایش ظرفیت تداوم جمعی آن گروه.

از حیث شاخص نخست، یعنی هویت و ساختار عامل خشونت، در واقعه اخدود، عامل خشونت در روایت‌های تاریخی و تفسیری، قدرت سیاسی حاکم در یمنِ حِمیَری و به‌ویژه ذونواس یهودی معرفی شده است؛ حاکمی که بر اساس گزارش‌های تاریخی، در پی تحمیل آیین خود و سرکوب مسیحیان نجران بود (طبری، ۱۹۸۷، ج ۲: ۱۷۶ ـ ۱۷۸؛ ابن‌هشام، ۱۳۴۷ ق، ج ۱:۳۱ ـ ۳۳). در بحران غزه، عامل اصلی خشونت، رژیم صهیونیستی مدعی یهودیت و ساختار نظامی ـ امنیتی آن است که در چارچوب مناسبات اشغال، کنترل مؤثر، محاصره و برتری نظامی عمل می‌کند؛ بنابراین، وجه اشتراک دو واقعه آن است که خشونت نه به‌صورت پراکنده و فردی، بلکه از سوی یک قدرت سازمان‌یافته و برخوردار از ابزارهای اجبار اعمال می‌شود. در عین حال، تفاوت مهم آن‌ها در ماهیت تاریخی عامل خشونت است: در اخدود با ساختار پادشاهی پیشامدرن مواجهیم، اما در غزه با دولت مدرن، ارتش سازمان‌یافته، فناوری نظامی پیشرفته و نظام حقوق بین‌الملل روبه‌رو هستیم.

در شاخص دوم، یعنی ویژگی‌های گروه هدف، هر دو واقعه ناظر به خشونت علیه گروهی است که به سبب هویت دینی، اجتماعی یا سیاسی خود در موقعیت قربانی قرار گرفته است. در واقعه اخدود، گروه هدف مؤمنانی هستند که بر اساس آیات سوره بروج، تنها به سبب ایمان خود مورد تعقیب و آزار قرار گرفتند: «وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ»؛ یعنی خشم و انتقام عاملان خشونت، برخاسته از ایمان قربانیان بود. تفاسیر کلاسیک نیز این آیه را دال بر تعقیب و مجازات مؤمنان به سبب پایبندی دینی آنان دانسته‌اند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰: ۳۲۴ ـ ۳۲۷؛ ابن‌کثیر، ۱۳۸۸ ق، ج ۴: ۵۰۳ ـ ۵۰۵). در بحران غزه، گروه هدف، جمعیت فلسطینی ساکن نوار غزه است؛ جمعیتی که در وضعیت محاصره، تراکم شدید جمعیتی و فقدان امکان خروج امن قرار دارد. تفاوت اصلی آن است که در اخدود، هویت دینی قربانیان برجسته‌تر است، اما در غزه، هویت ملی ـ سرزمینی، وضعیت سیاسی و قرارگرفتن در قلمرو محصور، عناصر اصلی آسیب‌پذیری جمعی را تشکیل می‌دهند.

در شاخص سوم، یعنی مبانی ایدئولوژیک و انگیزشی خشونت، شباهت دو واقعه در آن است که خشونت با نوعی منطق مشروعیت‌بخش همراه می‌شود. در اخدود، این منطق در قالب اجبار دینی و طرد مؤمنان به سبب ایمان آنان ظاهر می‌شود. حاکمیت ذونواس، بنا بر روایت‌های تاریخی، با هدف واداشتن مسیحیان نجران به ترک عقیده خود، از ابزار تهدید، اجبار و کشتار استفاده کرد (طبری، ۱۹۸۷، ج ۲: ۱۷۶ ـ ۱۷۸؛ قرطبی، ۱۹۶۷، ج ۱۹، : ۲۹۰ ـ ۲۹۲). در بحران غزه، توجیه خشونت بیشتر در قالب گفتمان امنیتی صورت‌بندی می‌شود؛ بدین معنا که بخش وسیعی از اقدامات نظامی، محاصره‌ای و محدودکننده، با ارجاع به ضرورت‌های امنیتی توضیح داده می‌شود. با این حال، از منظر مطالعات خشونت جمعی، هنگامی که منطق امنیتی به تضعیف تمایز میان نظامی و غیرنظامی، تخریب گسترده زیرساخت‌های زیستی و محروم‌سازی جمعیت غیرنظامی از امکانات بقا بینجامد، می‌تواند به سازوکاری برای عادی‌سازی خشونت حذف‌گرانه تبدیل شود (United Nations, 1948: 1-2؛ Muller, 2018: 211-214).

در شاخص چهارم، یعنی سازوکارها و ابزارهای اعمال خشونت، تفاوت تاریخی دو واقعه آشکارتر می‌شود. در واقعه اخدود، ابزار اصلی خشونت، کشتار مستقیم و آشکار از طریق افکندن مؤمنان در گودال‌های آتش است؛ امری که قرآن کریم آن را با تعبیر «أصحاب الأخدود، النار ذات الوقود» توصیف می‌کند. این شیوه، خشونتی مستقیم، نمایشی و تنبیهی بود که هدف آن نه‌فقط نابودی جسمانی قربانیان، بلکه ایجاد رعب و واداشتن دیگران به تبعیت بود. در مقابل، در بحران غزه، خشونت ماهیتی چندلایه دارد و فقط به کشتار مستقیم محدود نمی‌شود. حملات هوایی و زمینی، تخریب منازل، مدارس، بیمارستان‌ها و زیرساخت‌های آب، برق و درمان، محدودسازی یا انسداد ورود غذا، دارو و سوخت، آوارگی گسترده و فرسایش روانی و اجتماعی، همگی در کنار یکدیگر عمل می‌کنند. بنابراین، اگر خشونت اخدود را بتوان نمونه‌ای از خشونت مستقیم و آیینی ـ تنبیهی دانست، خشونت در غزه ترکیبی از خشونت مستقیم، ساختاری و فرسایشی است.

از حیث شاخص پنجم، یعنی مقیاس و پیامدهای خشونت، هر دو واقعه اصحاب اخدود و بحران غزه از سطح یک رخداد محدود فراتر می‌روند و به نمونه‌هایی از خشونت جمعی علیه گروهی مشخص تبدیل می‌شوند؛ با این تفاوت که در اخدود، خشونت بیشتر در قالب کشتار مستقیم و آیینیِ مؤمنان ظاهر می‌شود، اما در غزه، خشونت صورتی گسترده، چندلایه، ممتد و ساختاری یافته است و علاوه بر کشتار مستقیم، آوارگی، گرسنگی، فروپاشی نظام سلامت، تخریب محیط‌زیست شهری، نابودی زیرساخت‌های آموزشی و آسیب‌های روانی و نسلی را نیز در برمی‌گیرد.

در واقعه اصحاب اخدود، پیامد اصلی خشونت، بنابر نقل‌های تاریخی شهادت ۲۰ هزار نفر از مؤمنان و تبدیل آنان به نماد قرآنی پایداری در برابر اجبار دینی و سلطه قهرآمیز است. قرآن کریم با تعبیرهایی چون «النار ذات الوقود» و «وما نقموا منهم إلا أن یؤمنوا بالله العزیز الحمید» نشان می‌دهد که علت اصلی تعقیب و سوزاندن قربانیان، نه جرم اجتماعی یا سیاسی متعارف، بلکه ایمان آنان به خداوند بوده است. ازاین‌رو، اخدود در حافظه قرآنی و تفسیری، نمونه‌ای از خشونت نابودساز علیه جماعتی مؤمن است؛ خشونتی که هدف آن، حذف فیزیکی مؤمنان و هم‌زمان ارعاب دیگران از پایداری بر ایمان است. تفاسیر کلاسیک نیز بر همین معنا تأکید دارند و قربانیان اخدود را گروهی می‌دانند که به دلیل امتناع از بازگشت از ایمان، در آتش افکنده شدند و به شهادت رسیدند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰: ۳۲۴ ـ ۳۲۷؛ ابن‌کثیر، ۱۳۸۸ ق، ج ۴، : ۵۰۳ ـ ۵۰۵؛ قرطبی، ۱۹۶۷، ج ۱۹: ۲۹۰ ـ ۲۹۲).

در بحران غزه، مقیاس خشونت از حیث تعداد قربانیان، وسعت تخریب و دامنه پیامدهای انسانی، بسیار گسترده‌تر و پیچیده‌تر است. بر اساس آمار رسمی وزارت بهداشت غزه که به‌طور مستمر در گزارش‌های نهادهایی چون دفتر هماهنگی امور بشردوستانه سازمان ملل متحد، یعنی OCHA، بازتاب یافته است، تا پایان آوریل ۲۰۲۵، آمار رسمی ثبت‌شده وزارت بهداشت غزه که در گزارش‌های نهادهای سازمان ملل نیز بازتاب یافته، از بیش از ۵۲ هزار کشته و ۱۱۸ هزار مجروح حکایت دارد. با این حال، با احتساب مفقودان زیر آوار، موارد ثبت‌نشده و برآوردهای آماری درباره کم‌شماری تلفات، شمار واقعی کشته‌شدگان می‌تواند از مرز ۷۰ هزار نفر فراتر رفته باشد؛ و شمار مجروحان نیز به بیش از ۱۱۸ هزار نفر رسیده است. این ارقام، آمار رسمیِ ثبت‌شده از قربانیانی است که در سامانه‌های درمانی و پزشکی قانونی ثبت شده است؛ بنابراین، شامل مرگ‌های غیرمستقیم ناشی از گرسنگی، فقدان دارو، فروپاشی خدمات درمانی و بیماری‌های قابل پیشگیری نمی‌شود (OCHA, 2025; Palestinian Ministry of Health, 2025; WHO, 2025).

ابعاد فاجعه در غزه تنها به کشته‌شدگان محدود نمی‌شود. تا آوریل ۲۰۲۵، حدود یک ملیان و نه‌صد هزار نفر از جمعیت غزه، یعنی اکثریت قاطع ساکنان این منطقه، دست‌کم یک‌بار آواره شده‌اند. بسیاری از خانواده‌ها بارها میان مناطق مختلف جابه‌جا شده‌اند، بدون آنکه به مکان امن، پایدار و برخوردار از امکانات اولیه دسترسی داشته باشند. این آوارگی گسترده، نه یک پیامد جانبی، بلکه بخشی از تجربه روزمره خشونت در غزه است؛ زیرا افراد آواره شده با فقدان سرپناه، کمبود آب سالم، نبود خدمات بهداشتی، تراکم شدید جمعیتی، گرسنگی و خطر دائمی حملات بعدی مواجه‌اند (OCHA, 2025; UNRWA, 2025).

از نظر زیرساختی نیز غزه با تخریبی کم‌سابقه روبه‌رو شده است. بخش بسیار بزرگی از واحدهای مسکونی، مدارس، دانشگاه‌ها، مساجد، کلیساها، مراکز درمانی، شبکه‌های آب و فاضلاب، جاده‌ها، تأسیسات برق و مراکز خدماتی یا کاملاً تخریب شده یا به‌شدت آسیب دیده‌اند. گزارش‌های ماهواره‌ای نهادهایی مانند UNOSAT و ارزیابی‌های میدانی سازمان ملل نشان می‌دهد که حجم تخریب در مناطق شهری غزه، زندگی عادی را تقریباً ناممکن کرده و بازگشت آوارگان را با مانع جدی مواجه ساخته است. در نتیجه، خشونت در غزه تنها متوجه بدن انسان‌ها نیست، بلکه «زیست‌جهان» اجتماعی و شهری فلسطینیان را نیز هدف قرار داده است؛ یعنی همان شبکه‌ای از خانه، مدرسه، بیمارستان، عبادتگاه، بازار، راه ارتباطی و حافظه مکانی که امکان تداوم حیات جمعی را فراهم می‌سازد (UNOSAT, 2025; World Bank, EU and UN, 2025).

نظام سلامت غزه نیز تا آوریل ۲۰۲۵ در وضعیت فروپاشی یا شبه‌فروپاشی قرار گرفته است. سازمان جهانی بهداشت بارها گزارش کرده که بخش مهمی از بیمارستان‌ها و مراکز درمانی غزه یا از کار افتاده‌اند یا تنها با ظرفیت محدود و در شرایط اضطراری فعالیت می‌کنند. کمبود سوخت، دارو، تجهیزات جراحی، کیسه خون، آنتی‌بیوتیک، داروهای بیهوشی و امکانات مراقبت‌های ویژه، درمان مجروحان را به‌شدت دشوار کرده است. افزون بر این، قطع یا محدودیت خدمات درمانی برای بیماران سرطانی، دیالیزی، زنان باردار، نوزادان، سالمندان و بیماران مزمن، باعث افزایش مرگ‌ومیر غیرمستقیم شده است؛ مرگ‌هایی که معمولاً در آمار رسمیِ کشته‌شدگان جنگی به‌طور کامل منعکس نمی‌شوند، اما بخشی از پیامد واقعی خشونت‌اند (WHO, 2025).

پیامدهای آموزشی و نسلی بحران نیز عمیق است. بنا بر گزارش‌های یونیسف و نهادهای آموزشی سازمان ملل، صدها هزار کودک و نوجوان غزه از آموزش منظم محروم شده‌اند. حدود ۶۲۵ هزار دانش‌آموز برای ماه‌ها از مدرسه بازمانده‌اند و بسیاری از مدارس یا تخریب شده، یا آسیب دیده، یا به پناهگاه آوارگان تبدیل شده‌اند. این وضعیت، نه‌تنها حق آموزش را مختل کرده، بلکه بر سلامت روان، احساس امنیت، رشد شناختی، آینده شغلی و هویت جمعی نسل جدید فلسطینی اثر گذاشته است. در چنین شرایطی، خشونت صرفاً در زمان حال عمل نمی‌کند، بلکه آینده جامعه را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد و نوعی «زخم نسلی» ایجاد می‌کند (UNICEF, 2025).

از منظر امنیت غذایی نیز غزه تا آوریل ۲۰۲۵ با وضعیتی فاجعه‌بار مواجه بود. محدودیت شدید ورود کمک‌های انسانی، تخریب زمین‌های کشاورزی، نابودی مراکز تولید و توزیع غذا، کمبود سوخت و اخلال در فعالیت نانوایی‌ها و بازارها موجب شد بخش بزرگی از جمعیت با ناامنی غذایی حاد روبه‌رو شود. نهادهایی چون IPC، WFP و FAO درباره خطر قحطی، سوءتغذیه گسترده و مرگ‌ومیر ناشی از گرسنگی، به‌ویژه در میان کودکان، زنان باردار، سالمندان و بیماران، هشدار داده‌اند. از این منظر، گرسنگی و محرومیت از نیازهای اولیه، بخشی از پیامدهای ساختاری خشونت در غزه است و نمی‌توان آن را از کشتار مستقیم جدا دانست (IPC, 2025; WFP, 2025; FAO, 2025).

بر این اساس، تفاوت مهم میان اخدود و غزه در مقیاس، ابزار و امتداد پیامدهاست. در اخدود، خشونت در قالب سوزاندن جمعی مؤمنان و ایجاد رعب دینی ظاهر می‌شود؛ خشونتی مستقیم، آشکار و نمادین. اما در غزه، خشونت به صورت مجموعه‌ای از کشتار مستقیم، مجروح‌سازی گسترده، آوارگی اجباری، تخریب زیرساخت‌های بقا، فروپاشی درمان، محرومیت آموزشی، ناامنی غذایی و آسیب روانی جمعی عمل می‌کند. اگر اخدود نمونه‌ای از خشونت نابودساز علیه یک جماعت ایمانی است، غزه نمونه‌ای معاصر از خشونت مستقیم، ساختاری و فرسایشی علیه یک جمعیت محصور است؛ خشونتی که نه‌تنها جان انسان‌ها، بلکه امکان زندگی، بازسازی، آموزش، درمان، امنیت غذایی و استمرار اجتماعی را نیز هدف قرار داده است.

بنابراین، از حیث مقیاس و پیامدها، بحران غزه را نمی‌توان صرفاً در چارچوب یک درگیری نظامی یا تلفات جنگی محدود تحلیل کرد. این بحران، با توجه به شمار بالای کشته‌شدگان رسمی، احتمال بالاتر بودن مرگ‌های واقعی از آمار ثبت‌شده، آوارگی اکثریت جمعیت، تخریب گسترده زیرساخت‌ها، فروپاشی نظام سلامت، گرسنگی فراگیر و آسیب‌های نسلی، در زمره شدیدترین نمونه‌های خشونت جمعی قرار می‌گیرد. همین امر، مقایسه آن با اصحاب اخدود را از حیث منطق قربانی‌سازی، حذف جمعی و پایداری مظلومان در برابر خشونت سازمان‌یافته معنادار می‌سازد؛ هرچند از نظر ابزار، مقیاس و پیچیدگی پیامدها، بحران غزه ماهیتی بسیار گسترده‌تر و ساختاری‌تر دارد.

در شاخص ششم، یعنی واکنش محیط پیرامونی و بین‌المللی، تفاوتی مهم میان دو واقعه وجود دارد. واقعه اخدود در جهانی رخ داد که هنوز نظام حقوق بین‌الملل، نهادهای بین‌المللی، رسانه‌های جهانی و سازوکارهای حقوق بشری به معنای امروزی وجود نداشت. واکنش به این واقعه بیشتر در قالب حافظه دینی، روایت تاریخی و بازتاب قرآنی آن باقی مانده است. اما بحران غزه در جهانی رخ می‌دهد که در آن، قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه، کنوانسیون منع و مجازات نسل‌کشی، نهادهای قضایی و حقوق بشری، رسانه‌های جهانی و افکار عمومی بین‌المللی حضور دارند. با وجود این، یکی از نکات تحلیلی مهم آن است که وجود این سازوکارها لزوماً به معنای پیشگیری مؤثر از

خشونت جمعی نیست. در واقع، شکاف میان «شناسایی حقوقی رنج قربانیان» و «ناتوانی یا تأخیر در اقدام بازدارنده» از ویژگی‌های مهم بحران‌های معاصر، از جمله غزه، است.

بر پایه این شش شاخص، می‌توان گفت وجه اشتراک بنیادین دو واقعه در هدف‌گیری یک گروه انسانیِ متمایز و آسیب‌پذیر از سوی قدرت مسلط است. در هر دو مورد، قربانیان نه به‌عنوان افراد منفرد، بلکه به‌عنوان اعضای یک جماعت هویتی در معرض خشونت قرار می‌گیرند. در اخدود، ایمان دینی مؤمنان مبنای طرد و نابودی آنان قرار گرفت؛ در غزه، هویت فلسطینی، موقعیت سرزمینی و وضعیت محاصره شده جمعیت، آنان را در معرض اشکال متراکم خشونت قرار داده است. بنابراین، پیوند تطبیقی دو واقعه نه در یکسان‌سازی تاریخی آن‌ها، بلکه در شناسایی منطق مشترک خشونت حذف‌گرانه است.

با این حال، افتراق‌های دو واقعه نیز باید به‌دقت حفظ شود. واقعه اخدود، رویدادی محدودتر از حیث جغرافیا و مبتنی بر خشونت مستقیم و آشکار است، در حالی که بحران غزه پدیده‌ای پیچیده‌تر، چندلایه‌تر و درهم‌تنیده با ساختارهای مدرن قدرت، اشغال، محاصره، رسانه، حقوق بین‌الملل و مناسبات ژئوپلیتیک است. از همین رو، مقایسه این دو واقعه نباید به قیاس ساده‌انگارانه منتهی شود. ارزش علمی این مقایسه در آن است که نشان می‌دهد خشونت حذف‌گرانه، با وجود تغییر شکل‌های تاریخی خود، غالباً بر عناصر مشابهی استوار است که شامل قدرت نامتقارن، دیگری‌سازی گروه هدف، مشروعیت‌بخشی به خشونت، استفاده از ابزارهای نابودساز یا فرساینده، و ناکارآمدی محیط پیرامونی در حمایت از قربانیان می‌باشد.

از منظر حقوقی نیز باید میان داوری اخلاقی، تحلیل تاریخی و احراز قضایی جرم نسل‌کشی تفکیک کرد. کنوانسیون منع و مجازات نسل‌کشی، ارتکاب اعمالی مانند کشتن اعضای یک گروه، واردکردن صدمات شدید جسمی یا روانی و تحمیل عامدانه شرایط زیستی نابودکننده را، در صورت همراهی با قصد خاص نابودی کلی یا جزئی یک گروه ملی، قومی، نژادی یا دینی، در چارچوب جرم نسل‌کشی قرار می‌دهد (United Nations, 1948: 1-2). بر این اساس، واقعه اخدود از منظر دینی و تاریخی، نمونه‌ای آشکار از خشونت نابودساز علیه یک جماعت مؤمن است؛ در مورد غزه نیز، عناصر عینی و ذهنی جرم، از جمله الگوی اقدامات، گستره تخریب، نوع گفتارهای رسمی، وضعیت قربانیان و آثار انسانی خشونت نشان می‌دهد که بحران غزه، بر پایه شواهد موجود، قابلیت تحلیل در چارچوب شدیدترین اشکال خشونت جمعی و عناصر جرم نسل‌کشی را دارد؛ هرچند احراز نهایی عنوان حقوقی آن در صلاحیت مراجع قضایی صالح بین‌المللی است.

در مجموع، مقایسه اصحاب اخدود و غزه نشان می‌دهد که هر دو واقعه، با وجود فاصله تاریخی بسیار، در حافظه اخلاقی و دینی انسان معاصر، حامل یک پیام مشترک‌اند: هنگامی که قدرت سیاسی یا نظامی، گروهی انسانی را به سبب هویت دینی، ملی یا اجتماعی آن از دایره حمایت اخلاقی و حقوقی خارج کند، زمینه برای شدیدترین اشکال خشونت جمعی فراهم می‌شود. تفاوت زمانه‌ها، ابزارها و زبان‌های توجیه‌گر، اصل مسئله را تغییر نمی‌دهد؛ بلکه نشان می‌دهد که خشونت حذف‌گرانه در هر دوره، متناسب با ساختارهای قدرت همان دوره صورت‌بندی می‌شود.

جدول ۱. مقایسه تطبیقی واقعه اخدود و وقایع غزه

معیار مقایسه	واقعه اخدود	وقایع غزه
زمان وقوع	قرن ششم میلادی (قبل از اسلام)	از زمان اشغال در ۱۹۴۸ تاکنون خصوصا سال‌های ۲۰۰۷ تا ۲۰۲۵
مکان وقوع	نجران، یمن	نوار غزه، فلسطین
عامل اصلی	ذونواس، پادشاه یهودی حمیر	رژیم صهیونیستی اسرائیل
هدف اصلی	نابودی جامعه مسیحی نجران به دلیل ایمان به مسیحیت	نابودی جامعه مسلمان فلسطینی و اشغال کامل فلسطین
روش‌های نسل‌کشی	حفر گودال‌های آتش و سوزاندن مؤمنان مسیحی، کشتار جمعی	بمباران هوایی با مواد آتش‌زا حمله زمینی محاصره اقتصادی
تعداد قربانیان	حدود ۲۰ هزار نفر (بر اساس منابع تاریخی)	بیش از ۷۰ هزار نفر فقط از اکتبر سال ۲۰۲۳ تا آوریل ۲۰۲۵
واکنش دیگر جوامع	واکنش جوامع مسیحی آن زمان	واکنش جوامع مسلمان این زمان
اقدامات نظامی حکومت‌ها	اقدام نظامی موفق حبشه	اقدام نظامی ناتمام ایران و یمن
نتیجه واکنش‌ها و اقدامات	شکست ذونواس یهودی، پایان حکومت وی و پایان نسل‌کشی نجران	ادامه حیات رژیم صهیونی وادامه نسل‌کشی مردم غزه

جدول ۲. مقایسه نقش یهود در نسل‌کشی اخدود و غزه

معیار مقایسه	قضیه اصحاب اخدود	وقایع غزه
حکومت یهود	حکومت ذونواس یهودی به‌عنوان عامل نسل‌کشی	رژیم صهیونیستی به‌عنوان عامل اصلی نسل‌کشی
حمایت قدرت‌های خارجی	نبود حمایت خارجی از ذی نواس یهودی	حمایت آمریکا و قدرت‌های سلطه‌گر از رژیم صهیونیستی
ادعای قربانی بودن	یهودیان حمیر خود را قربانی نسل‌کشی معرفی نمی‌کردند	صهیونیست‌ها خود را قربانی نسل‌کشی معرفی می‌کنند
توجیه اقدامات	توجیه مذهبی: نابودی مؤمنان مسیحی به دلیل ایمان به مسیحیت	توجیه امنیتی: نابودی غیرنظامیان مسلمان فلسطینی به بهانه امنیت
تأثیرات فرهنگی	نابودی فرهنگ و هویت مؤمنان مسیحی نجران	نابودی فرهنگ و هویت فلسطینیان در غزه

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر در چارچوبی تطبیقی، به تحلیل دو واقعه خشونت جمعی علیه دو گروه هویتی مسیحی و مسلمان پرداخت: واقعه تاریخی اصحاب اخدود، مذکور در قرآن کریم و بحران معاصر غزه. مسئله اصلی تحقیق، شناسایی الگوهای مشترک و وجوه افتراق در منطق، سازوکار و پیامدهای خشونت حذف‌گرایانه در دو بستر زمانی و ساختاری متفاوت بود.

این پژوهش با اتکا به روش توصیفی–تحلیلی و بر پایه مطالعه تطبیقی موردی، داده‌های خود را از منابع تفسیری، تاریخی و گزارش‌های حقوقی و انسانی استخراج نمود. چارچوب نظری تحلیل نیز بر اساس شاخص‌های مقایسه‌ای مشخصی بنا شد که عبارت بودند از: هویت و ساختار عامل خشونت، ویژگی‌های گروه هدف، مبانی ایدئولوژیک و انگیزشی، سازوکارهای اعمال خشونت، مقیاس و پیامدها و واکنش محیط پیرامونی.

یافته‌های بخش نخست نشان داد که واقعه اصحاب اخدود، نمونه‌ای بارز از کشتار جمعی با انگیزه‌های دینی–سیاسی است. در این رخداد، حاکمیت یهودی به رهبری ذونواس، مؤمنان مسیحی نجران را به دلیل پایبندی به عقیده‌شان هدف قرار داد. ابزار خشونت، مستقیم، آشکار و نمادین بود و از طریق سوزاندن دسته‌جمعی در گودال‌های آتش (اخدود) اعمال شد. همان‌گونه که آیات سوره مبارکه بروج تصریح می‌کند، تنها «جرم» قربانیان، ایمان به خداوند بود؛ بنابراین، اخدود در حافظه تاریخی و دینی، نماد یک نسل‌کشی هدفمند علیه یک جماعت ایمانی است که با هدف حذف هویت دینی و ارعاب اجتماعی صورت گرفت.

در مورد غزه، یافته‌ها نشان داد که این بحران را نمی‌توان به یک درگیری نظامی صرف تقلیل داد. این واقعه در بستر طولانی‌مدت اشغال، محاصره سیستماتیک، تبعیض ساختاری و اعمال قدرت نامتقارن توسط رژیم صهیونیستی قابل تحلیل است. در اینجا، خشونت نه‌تنها از طریق حملات نظامی مستقیم و کشتار ده‌ها هزار غیرنظامی، بلکه به صورت ساختاری و فرسایشی نیز اعمال می‌شود.

تخریب زیرساخت‌های حیاتی، فروپاشی نظام سلامت، تحمیل گرسنگی، آوارگی اجباری و نابودی بنیان‌های حیات اجتماعی، همگی سازوکارهای یک خشونت چندلایه هستند که کلیت یک جامعه را هدف قرار داده‌اند. تحلیل تطبیقی این دو واقعه، وجوه اشتراک و افتراق معناداری را آشکار می‌سازد. مهم‌ترین وجه اشتراک، هدف قرار گرفتن یک جمعیت هویتی متمایز و آسیب‌پذیر توسط یک قدرت مسلط است. در هر دو مورد، عاملان خشونت، هویتی یهودی داشتند؛ در اخدود، یک حاکمیت یهودی به رهبری ذونواس و در غزه، رژیم صهیونیستی با ایدئولوژی سیاسی–نظامی صهیونیسم. در هر دو رخداد، قربانیان نه به‌عنوان افراد، بلکه به‌عنوان اعضای یک گروه هویتی ـ دینی (مسیحیان نجران و مسلمانان غزه) در معرض نابودی قرار گرفتند. همچنین، خشونت با منطق توجیه‌گر همراه بوده است: در اخدود، تحمیل عقیده و حذف مخالفان ایمانی؛ و در غزه، بهانه «امنیت» که در عمل به عادی‌سازی کشتار گسترده غیرنظامیان و تضعیف مرز میان اهداف نظامی و غیرنظامی منجر شده است. این الگوی تاریخی، روایت رایج صهیونیسم مبنی بر قربانی‌بودن انحصاری قوم یهود را به چالش می‌کشد و نشان می‌دهد که این هویت، در بزنگاه‌های تاریخی، خود در جایگاه عامل خشونت سازمان‌یافته علیه دیگران قرار گرفته است. با این حال، تفاوت‌های اساسی نیز میان دو واقعه وجود دارد.

اخدود در یک ساختار پادشاهی پیشامدرن و با ابزارهای خشونت مستقیم و آشکار رخ داد. اما بحران غزه در جهان مدرن و در چارچوب حقوق بین‌الملل، رسانه‌های جهانی و با بهره‌گیری از فناوری‌های نظامی پیشرفته و سازوکارهای پیچیده، کشتار جمعی، محاصره اقتصادی و روانی به وقوع می‌پیوندد. ازاین‌رو، اگر اخدود نمونه‌ای از خشونت مستقیم علیه یک عده مردم با ایمان مسیحی

است، غزه نمونه‌ای از خشونت مستقیم، ساختاری و فرسایشی علیه حیات یک ملت مسلمان محصور است. واکنش محیط پیرامونی نیز متفاوت است؛ در حالی که واکنش به اخدود در حافظه دینی و مداخله نظامی حبشه محدود ماند، بحران غزه در برابر چشم نهادهای حقوقی بین‌المللی، دادگاه‌های کیفری و افکار عمومی جهان رخ می‌دهد. با این وجود، این بحران ناکارآمدی و انفعال جامعه جهانی در مهار خشونت را نیز به نمایش گذاشته است. از منظر حقوقی، هرچند احراز نهایی جرم نسل‌کشی در صلاحیت مراجع قضایی بین‌المللی است، این پژوهش نشان داد که هر دو واقعه، عناصر اصلی این جرم را دارا هستند.

واقعه اخدود با «قصد خاص» برای نابودی یک گروه دینی و اعمال مادی چون کشتار اعضای گروه، کاملاً با تعریف نسل‌کشی انطباق دارد. در مورد غزه نیز، شواهد گسترده از کشتار، وارد آوردن صدمات شدید جسمی و روانی و تحمیل عامدانه شرایط زیستی نابودکننده، تحلیل این بحران را در چارچوب جرم نسل‌کشی ممکن و ضروری می‌سازد. در نهایت، این پژوهش نشان می‌دهد که مقایسه اخدود و غزه، فراتر از یک روایت‌پردازی تاریخی، به فهم عمیق‌تری از منطق تکرارشونده خشونت حذف‌گرایانه کمک می‌کند. این دو واقعه، با وجود تمام تفاوت‌ها، حامل این پیام مشترک هستند که هرگاه یک قدرت مسلط، گروهی انسانی را به دلیل هویت دینی یا ملی‌اش «دیگری‌سازی» کرده و از دایره مصونیت اخلاقی و حقوقی خارج کند، زمینه برای وقوع فجیع‌ترین جنایات فراهم می‌شود. از این منظر، اصحاب اخدود تنها یک خاطره تاریخی نیست، بلکه الگویی برای تحلیل مقاومت ایمان در برابر ستم سازمان‌یافته است؛ همان‌گونه که غزه صرفاً یک بحران سیاسی نیست، بلکه آزمونی برای وجدان اخلاقی و کارآمدی نظام حقوقی جهان معاصر به شمار می‌آید. دستاورد این مقاله، ارائه چارچوبی تحلیلی برای فهم این الگوهای خشونت و کمک به ادبیات مطالعات تطبیقی نسل‌کشی است.

References

Ahmad, W. (1437). *Qadaya Mu'asirah; Ukhdud al-Wisal (Film Shiyar 143).* Baqiyyatullah, *Ramadan*, 70-74. , (In Persian)

Al-Bili, R. (2012). Hadith al-Shahr: Ashab al-Ukhdud. Al-Wa'y al-Islami, *al-Sanah al-Sabi'ah*, 78 4-7. (In Persian)

Al-Hadidi al-Tayr, M. M. (2026). Dirasat Qur'aniyyah: Ashab al-Ukhdud. Majallah: al-Azhar, al-Sanah al-Sadisah wa al-Khamsun, 180-185. (In Persian)

Amnesty International. (2021). *Annual Report*. London: Amnesty International Publications.

Amnesty International. (2021). *Israel's Apartheid against Palestinians.* London: Amnesty International.

Asadi, A. (2026). Sukhtegan-e 'Ishq; Barrasi-ye Tahlili-Tatbiqi-ye Rivayat-haye Ashab-e Ukhdud. *Ma'rifat*, 16(3), 35-54. (In Persian)

Badamchi, H. (1996). Ashab-e Ukhdud - Majalleh-ye Bayyenat (Mu'asseseh-ye Ma'aref-e Eslami-ye Imam Reza 'alayh al-salam). *Majallah: Bayyenat*, 1, 132-140. (In Persian)

Benmira, A. (2005). *The Rwandan Genocide: Historical and Social Analysis*. Tehran: University Press.

Farajollahi, F. (2015). Ayineh-ye 'Ibrat: Ashab-e Ukhdud va Mo'menan-e Pakbakhteh. *Majallah: Dars-ha'i az Maktab-e Islam*, 658, 26-31. (In Persian)

Haj Manuchehri, F. (-). Da'irat al-Ma'arif-e Bozorg-e Eslami, 9. (In Persian)

Hajianpour, H. (1996). Ashab al-Ukhdud - Majalleh-ye Keyhan Andisheh. *Keyhan Andisheh*, 70, 23-29. (In Persian)

Human Rights Watch. (2023). *A Threshold Crossed: Israeli Authorities and the Crimes of Apartheid and Persecution.* New York: HRW.

Human Rights Watch. (2023). *World Report 2023*. New York: Human Rights Watch.

Ibn Hisham, 'Abd al-Malik. (1347 AH). Al-Sirah al-Nabawiyyah. Cairo: Maktabat Mustafa al-Babi al-Halabi. (In Persian)

Ibn Kathir, Isma'il ibn 'Umar. (2009 AH). *Tafsir al-Qur'an al-'Azim*. Beirut: Dar al-Fikr. (In Persian)

IPC. (2025). *Gaza Strip: Integrated Food Security Phase Classification Special Brief / Snapshot.* Integrated Food Security Phase Classification. https://www.ipcinfo.org

Jones, R., Brown, T., & Miller, L. (2019). Collective Violence: Definitions and Case Studies. *Journal of Conflict Studies*, 15(2), 120-135. https://doi.org/10.1002/ab.70063

Mirza'i, F., Nazari Monazzam, H., & Kalashi, M. (2021). Ahmad Bahjat va Farakhani-ye Miras-e Qur'ani dar Dastan-e Kudak. Majallah: Pazhuhesh-haye Qur'ani dar Adabiyyat. *Bahar va Tabestan* 1(2), 115-130. (In Persian) https://doi.org/1052547/koran.7.2.158

Muhammad 'Uthman, A. (1407). Ashab al-Ukhdud wa Atharuhum al-Mutabaqqiyah fi Najran. *Majallah: al-Wa'y al-Islami, al-Sanah al-Thalithah wa al-'Ishrun*, 272, 19-27. (In Persian)

Muller, J. (2018). *International Law and International Crimes*. London: Oxford University Press.

OCHA. (2025). *Humanitarian Situation Updates: Gaza Strip, April 2025*. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. https://www.ochaopt.org

Palestinian Ministry of Health. (2025). *Daily casualty updates, Gaza Strip, April 2025*. Gaza Ministry of Health.

Pappe, I. (2006). *The Ethnic Cleansing of Palestine*. Oxford: Oneworld Publications.

Qur'an Karim. (In Persian)

Qurtubi, Muhammad ibn Ahmad. (1967). *Al-Jami' li Ahkam al-Qur'an*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. (In Persian)

Smith, J. (2018). *Understanding Mass Violence: Causes, Consequences, and Prevention*. New York: Academic Press.

Tabari, Muhammad ibn Jarir. (1987). *Tarikh al-Umam wa al-Muluk*. Vol. 2. . Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. (In Persian)

Tabataba'i, S. M. H.. (1374). Tafsir al-Mizan. Vol. 20. Qom: Intisharat-e Eslami.

The Lancet. (2025). *Study on traumatic injury mortality and undercounting of deaths in the Gaza Strip*. https://www.thelancet.com

UNICEF. (2022). *The Impact of Conflict on Children in Gaza*. New York: UNICEF.

UNICEF. (2025). *State of Palestine Humanitarian Situation Reports*. United Nations Children's Fund. https://www.unicef.org

United Nations. (1948). *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.* New York: UN.

UNOSAT. (2025). *Gaza Strip Damage Assessment.* United Nations Satellite Centre. https://unosat.org

UNRWA. (2025). *Situation Reports on the Humanitarian Crisis in the Gaza Strip*. United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East. https://www.unrwa.org

WFP. (2025). *Palestine Emergency Response: Situation Reports*. World Food Programme. https://www.wfp.org

WHO. (2025). *Emergency Situation Reports: occupied Palestinian territory / Gaza health system updates*. World Health Organization. https://www.who.int

Zamakhshari, Mahmud ibn 'Umar. (1408 AH). *Al-Kashshaf 'an Haqa'iq al-Tanzil*. Dar al-Kitab al-'Arabi. (In Persian)